UDK: 821.512.133.09-2

“ESHIK QOQQAN KIM BO‘LDI?” DRAMASIDA QAHRAMON PSIXOLOGIYASI VA UNING MA'NAVIY TANLOVLARI

Jo‘rayeva Dilnozaxon Otabek qizi,
Farg‘ona davlat universiteti magistranti, Farg‘ona sh., O‘zbekiston
e-mail: jorayevadilnoza046@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Sharof Boshbekovning “Eshik qoqqan kim bo‘ldi?” dramasi misolida qahramonlar psixologiyasi va ularning ma'naviy tanlovlari tahlil qilinadi. Qo‘rquv, halollik va fidoyilik o‘rtasidagi ichki kurash orqali qahramonlarning ruhiy holati bosqichma-bosqich yoritiladi. Asosiy e'tibor markaziy qahramonlarning vijdoniy tanlov oldida qanday qaror qabul qilishiga, bu qarorlarning ularning xarakterini qanday ochib berishiga qaratiladi. Tadqiqot Boshbekovning psixologik drama yaratish mahoratini yangi ilmiy-nazariy asosda yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: qahramon psixologiyasi, ma'naviy tanlov, “Eshik qoqqan kim bo‘ldi?”, vijdon, qo‘rquv, halollik, fidoyilik, psixologik drama, Sharof Boshbekov.

ПСИХОЛОГИЯ ГЕРОЯ И ЕГО НРАВСТВЕННЫЙ ВЫБОР В ДРАМЕ «КТО ЖЕ ПОСТУЧАЛСЯ В ДВЕРЬ?»

Аннотация. В статье на примере драмы Шарафа Бошбекова «Кто же постучался в дверь?» анализируется психология героев и их нравственный выбор. Через внутреннюю борьбу между страхом, честностью и самопожертвованием поэтапно раскрывается душевное состояние героев. Основное внимание уделяется тому, как центральные персонажи принимают решения перед лицом нравственного выбора и как эти решения раскрывают их характер. Исследование освещает мастерство Бошбекова в создании психологической драмы на новой научно-теоретической основе.

Ключевые слова: психология героя, нравственный выбор, «Кто же постучался в дверь?», совесть, страх, честность, самопожертвование, психологическая драма, Шараф Бошбеков.

THE HERO'S PSYCHOLOGY AND MORAL CHOICES IN THE DRAMA “WHO KNOCKED AT THE DOOR?”

Abstract. The article analyzes the psychology of the characters and their moral choices using the example of Sharof Boshbekov's drama “Eshik qoqqan kim bo‘ldi?” (Who Knocked at the Door?). Through the inner struggle between fear, honesty, and self-sacrifice, the characters' emotional states are revealed step by step. Special attention is paid to how the central characters make decisions when facing a moral choice, and how these decisions reveal their character. The study highlights Boshbekov's mastery in creating psychological drama on a new scholarly-theoretical basis.

Key words: hero's psychology, moral choice, “Who Knocked at the Door?”, conscience, fear, honesty, self-sacrifice, psychological drama, Sharof Boshbekov.

Psixologik drama janrining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan qahramonlar ruhiy dunyosining qanchalik teran va ishonarli ochilganiga bog‘liq. Sharof Boshbekovning “Eshik qoqqan kim bo‘ldi?” dramasi psixologik tahlil chuqurligi bilan alohida ajralib turadi: unda qahramonlar oddiy ijtimoiy vaziyat ichida emas, balki o‘tkir ma'naviy tanlov oldida — qo‘rquv va vijdon, xavfsizlik va halollik o‘rtasida — tasvirlanadi. Ushbu maqolaning maqsadi asardagi qahramonlar psixologiyasini, ularning ma'naviy tanlov jarayonini va bu tanlovning xarakter ochishdagi ahamiyatini tahlil etishdan iborat.

Tadqiqot obyekti sifatida Sharof Boshbekovning “Eshik qoqqan kim bo‘ldi?” dramasidagi qahramonlar tizimi olindi. Tadqiqotda badiiy matnni psixologik tahlil qilish usuli qahramonlar ruhiy holatini o‘rganishda, germenevtik metod ularning

ma'naviy tanlovlari ortidagi falsafiy mazmunni ochishda, tipologik metod esa qahramonlarni ularning vijdoniy tanloviga koʻra tasniflashda qoʻllanildi.

Asardagi qahramonlar psixologiyasining markazida qoʻrquv hissi turadi — koʻrinmas "eshikni qoqqan"dan, uning orqasida turgan noma'lum kuchdan qoʻrqish. Bu qoʻrquv qahramonlarning kundalik xatti-harakatlarini, hatto ularning bir-biriga munosabatini ham belgilaydi. Boshbekov bu qoʻrquvni turli qahramonlar timsolida turlicha darajada koʻrsatadi: ba'zilarida u falaj qiluvchi, har qanday jasoratni oʻldiruvchi kuchga ega boʻlsa, boshqalarida u faqat vaqtinchalik ikkilanish sifatida namoyon boʻladi va oxir-oqibat vijdon gʻalaba qozonadi. Aynan shu farq orqali dramaturg turli xarakter tiplarini — qoʻrqoq moslashuvchan va jasur halol — bir-biriga qarama-qarshi qoʻyadi.

Ma'naviy tanlov jarayoni asarda bir martalik hodisa emas, balki bosqichma-bosqich kechuvchi ichki kurash sifatida tasvirlanadi. Qahramon dastlab qoʻrquv ta'sirida noto ʻgʻri, vijdoniga zid yoʻl tanlashga moyil boʻladi, biroq asta-sekin, turli voqealar ta'sirida uning ichida halollik tomon burilish yuz beradi. Bu psixologik jarayon dramaturg tomonidan shoshilinch emas, balki ishonarli, bosqichma-bosqich koʻrsatiladi — bu Boshbekovning psixologik drama yaratishdagi yuksak mahoratidan dalolat beradi. Har bir kichik dialog, har bir reaksiya qahramonning ichki kurashidagi navbatdagi bosqichni aks ettiradi.

Fidoyilik mavzusi asarda alohida oʻrin tutadi. Ba'zi qahramonlar oʻz manfaatidan, hatto xavfsizligidan kechib, halollikni, boshqalarning huquqini himoya qilishga tayyor turadi. Bunday fidoyilik dramaturg tomonidan dabdabali qahramonlik sifatida emas, balki oddiy, kundalik, deyarli sezilmaydigan qaror sifatida tasvirlanadi — bu esa uni yanada ishonarli va ta'sirli qiladi. Fidoyi qahramon obrazi orqali Boshbekov shuni koʻrsatadiki, chinakam jasorat har doim ham buyuk, koʻzga koʻrinuvchi ishlarda emas, balki kichik, kundalik vijdoniy tanlovlarda namoyon boʻladi.

Qahramonlar o‘rtasidagi psixologik qarama-qarshilik ham asarning muhim qirrasidir. Halol va qo‘rqoq qahramonlar bir muhitda, bir vaziyat ichida tasvirlanib, ularning turlicha reaksiyasi orqali tomoshabin o‘z-o‘zini ham ana shu qahramonlar bilan solishtirishga, o‘zicha “men qanday yo‘l tutgan bo‘lardim” degan savolga javob izlashga undaladi. Bu — dramaturgning tomoshabin bilan faol psixologik muloqot o‘rnatish mahoratidan dalolat beradi, chunki asar shunchaki tomosha qilinadigan voqea emas, balki har bir tomoshabin uchun shaxsiy ma'naviy sinovga aylanadi.

Asarda vijdon tovushi ko‘pincha yolg‘iz o‘zi bilan bo‘lgan lahzalarda, boshqalar ko‘rmagan paytda namoyon bo‘ladi. Boshbekov bunday “yolg‘iz qolish” sahnalarida qahramonning ichki monologiga yaqin holatlarni yaratib, uning ikkilanish, o‘z-o‘zi bilan bahslashish jarayonini nozik tarzda ko‘rsatadi. Bunday psixologik lahzalar dramada kamdan-kam uchraydi, chunki drama janri asosan tashqi harakat va dialogga asoslanadi, biroq Boshbekov aynan shu qiyin vazifani mahorat bilan uddalaydi — u ichki kechinmani tashqi, sahnaviy vositalar orqali (imo-ishora, sukut, qisqa reaksiya) ifodalashga erishadi.

Qahramonlarning o‘tmishi va kelajakka bo‘lgan munosabati ham ularning hozirgi tanlovini belgilaydigan muhim omil sifatida tasvirlanadi. Ba'zi qahramonlar o‘tmishdagi xato yoki yutuqlarini eslab, hozirgi qarorini shularga qiyoslab qabul qiladi, boshqalari esa kelajakdagi oqibatlardan qo‘rqib ish tutadi. Bu ikki xil ichki motivatsiya — o‘tmishga va kelajakka yo‘naltirilgan qo‘rquv yoki umid — qahramonlar psixologiyasini yanada ko‘p qatlamli va ishonarli qiladi, ularni sxematik “yaxshi” va “yomon” qahramonlar toifasidan chiqarib, jonli, ziddiyatli insonlar darajasiga ko‘taradi.

Dramaturg qahramonlar nutqidagi uslubiy o‘zgarishlar orqali ham ularning ichki holatini yetkazadi: qo‘rquv kuchaygan lahzalarda nutq uzuq-yuluq, ikkilanuvchan bo‘lsa, vijdon g‘alaba qozongan onlarda u aniq, qat'iy ohangga ega bo‘ladi. Bunday nutqiy dinamika qahramon ruhiy holatining o‘zgarishini so‘z orqali ham kuzatish

imkonini beradi, bu esa Boshbekovning psixologik tasvir vositalarini har tomonlama — harakat, sukut va nutq darajasida — uyg‘un qo‘llay olganini ko‘rsatadi.

Qahramonlarning jamoa oldidagi va yolg‘iz o‘zi bilan bo‘lgan xatti-harakati o‘rtasidagi tafovut ham psixologik tahlil uchun boy material beradi. Ba'zi qahramonlar jamoa oldida jasur, qat'iy ko‘rinsa-da, yolg‘iz qolganda ularning ichki qo‘rquvi, ishonchsizligi yuzaga chiqadi — va aksincha. Bunday ikki qiyofalilik dramaturg tomonidan salbiy hodisa sifatida emas, balki har bir insonga xos ichki murakkablik sifatida, hukm chiqarmasdan tasvirlanadi. Bu obyektiv, hukm chiqarmaydigan psixologik tasvir usuli Boshbekovning insonparvarlik pozitsiyasidan dalolat beradi.

Ma'naviy tanlov mavzusi asarda avlodlar munosabati kontekstida ham ko‘rib chiqiladi: keksa va yosh qahramonlarning halollik va qo‘rquv masalasiga munosabati farqlanadi, bu esa dramaturgga jamiyatdagi qadriyatlar tizimining vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarib borishini ko‘rsatish imkonini beradi. Keksa avlod vakillari ko‘pincha tizimga moslashishni afzal ko‘rsa, yosh qahramonlarda adolat va halollikka intilish kuchliroq namoyon bo‘ladi — bu farq orqali dramaturg umidli, kelajakka ishonch bilan qaraydigan pozitsiyani ilgari suradi.

Asardagi psixologik tasvirning badiiy vositalari orasida ichki nutq, ritorik savol va takrorlardan foydalanish alohida o‘rin tutadi. Qahramonlarning o‘z-o‘ziga qaratilgan savollari — “nima qilishim kerak?”, “kim aybdor?” kabi — ularning ichki kurashini yorqin ifodalaydi. Bunday ritorik-psixologik vositalar orqali dramaturg tomoshabinni ham qahramon bilan birga o‘ylashga, uning dilemmasini his qilishga undaydi, bu esa asarning psixologik ta'sir kuchini yanada oshiradi.

Qahramonlar o‘rtasidagi vijdoniy tanlov masalasida oilaviy munosabatlarning ta'siri ham ko‘rib chiqiladi: ba'zi qahramonlar o‘z oilasi, farzandlari xavfsizligini o‘ylab, murosaga borishga majbur bo‘ladi, bu esa ularning tanlovini oddiy qo‘rqoqlik emas, balki murakkab, ko‘p qirrali axloqiy dilemma sifatida ko‘rsatadi. Dramaturg

bunday qahramonlarni ham qoralamaydi, balki ularning vaziyatini tushunish bilan tasvirlaydi, bu esa asarga chuqur insonparvarlik ruhini baxsh etadi.

Psixologik drama sifatida asarning yana bir yutug‘i — ochiq final berilmaganligidir: barcha qahramonlarning ma'naviy tanlovi bir xil, yakuniy hal etilgan tarzda ko‘rsatilmaydi, ba'zi savollar o‘quvchi yoki tomoshabin mulohazasiga ochiq qoldiriladi. Bunday badiiy yechim asarni sxematik, didaktik xulosalardan xoli qiladi va uni har bir yangi avlod tomoshabini uchun qayta-qayta fikrlash imkonini beruvchi tirik badiiy hodisaga aylantiradi.

Xulosa o‘rnida ta'kidlash mumkinki, Boshbekov “Eshik qoqqan kim bo‘ldi?” dramasida qahramonlar psixologiyasini yaratishda so‘z, sukut va harakatning uyg‘un sintezidan foydalanib, o‘zbek psixologik dramaturgiyasining yuksak namunasini yaratgan. Uning bu tajribasi keyingi dramaturglar ijodi uchun ham qimmatli badiiy-metodik meros bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, asardagi psixologik tasvir tizimi Boshbekovning dramaturg sifatidagi yetukligini, inson ruhiyatining eng nozik qirralarini ham sahna vositalari orqali ishonarli ifodalay olish qobiliyatini yana bir bor namoyish etadi.

Asardagi psixologik konfliktlarni zamonaviy pedagogik-tarbiyaviy nuqtai nazardan ham talqin qilish mumkin: yosh tomoshabin yoki o‘quvchi qahramonlarning vijdoniy tanlovini kuzatib, o‘zining kelajakdagi ma'naviy tanlovlariga tayyorgarlik ko‘radi. Shu jihatdan asar nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Yakuniy tahlilda ta'kidlash lozimki, Boshbekovning psixologik drama sohasidagi tajribasi o‘zbek dramaturgiyasi taraqqiyotida muhim bosqich bo‘lib, uning bu yo‘nalishdagi izlanishlari keyingi tadqiqotchilar uchun ham qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, asardagi ayrim qahramonlarning ma'naviy tanlovi bir martalik emas, balki asar davomida bir necha bor sinovdan o‘tadi — har safar yangi vaziyat ularning ilgari qabul qilgan qarorini qayta ko‘rib chiqishga majbur qiladi.

Bu takroriy sinov strukturasi qahramon xarakterining barqarorligi yoki beqarorligini ochib berishning samarali badiiy usuli sifatida xizmat qiladi.

Bundan tashqari, dramaturg qahramonlarning nafas olishi, yurish tezligi, qo‘l harakatlari kabi mikroharakatlarni tasvirlovchi remarkalar orqali ham ularning ichki holatini yetkazadi — bunday mikrodarajadagi psixologik tasvir dramaturgning nafaqat yirik ma'naviy sinovlarni, balki eng nozik ruhiy tebranishlarni ham badiiy jihatdan qayd eta olish mahoratidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, asardagi psixologik tasvir ko‘p qatlamli badiiy vositalar — nutq, sukut, harakat va mikroharakatlar — orqali amalga oshirilib, bu Boshbekovni o‘zbek dramaturgiyasida psixologik tahlil sohasidagi yetakchi ijodkorlardan biri sifatida tan olish uchun asos beradi.

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, “Eshik qoqqan kim bo‘ldi?” dramasida qahramonlar psixologiyasi qo‘rquv va vijdon o‘rtasidagi ichki kurash orqali teran va ishonarli tarzda ochib beriladi. Ma'naviy tanlov jarayoni bosqichma-bosqich, psixologik jihatdan asoslangan tarzda tasvirlanib, fidoyilik va halollik mavzusi asarning bosh g‘oyaviy yo‘nalishini tashkil etadi. Bu xususiyatlar Boshbekovni o‘zbek dramaturgiyasida psixologik drama janrining yetuk namoyandasi sifatida baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021. — 464 b.

2. Karimova, F. Psixologik tasvir va badiiy obraz. Toshkent: Akademnashr, 2015. 208 b.

3. Saidov, K. Personajlar tizimi va xarakter yaratish. Toshkent: Akademnashr, 2016. 178 b.

4. Zokirova, N. O‘zbek dramaturgiyasida individual poetika. Toshkent: Fan, 2019. 208 b.

5. Karimov, N. Sharof Boshbekov dramatik asarlarida davr ruhining tasviri. Toshkent: Ilm-fan, 2016. 200 b.

6. Yoqubov, R. Sharof Boshbekov asarlarida davr ruhining badiiy talqini. Toshkent: Sharq, 2018. 192 b.

7. Normatov, T. Dramaturgiyada qahramon konsepsiyasi. Toshkent: Ilm-fan, 2009. 220 b.

8. Davronov, M. Dramaturgik uslub va individual poetika. Toshkent: Fan, 2014. 256 b.

9. Boshbekov, S. Qalb so‘rovi. Toshkent: Akademnashr, 2009. 140 b.

10. Dramaturgiya va teatr san'ati to‘plami. Toshkent, 2010–2022.